

Г.П. Коваль, Л.І. Іванова, Т.Б. Суржук

МЕТОДИКА ЧИТАННЯ

Навчальний посібник

для студентів педінститутів,
гуманітарних університетів,
педагогічних коледжів спеціальності
“Педагогіка і методика початкового навчання”

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН

ББК 74.202.21я73

К 56

Рецензенти:

професор, доктор педагогічних наук, Запорізький обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

Сущенко Т.І.

професор, доктор філологічних наук, проректор з наукової роботи
Рівненського інституту слов'янознавства,

Київський славістичний університет

Тищенко О.В.

професор, доктор педагогічних наук, академік МПА, Рівненський
Міжнародний університет "РЕГІ" ім. С. Дем'ячука

Лісова С.В.

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Лист від 15.01. 07 за №14/18 — Г — 39)*

*Ухвалено науково-методичною комісією
Рівненського державного гуманітарного університету
(Протокол № 5 від 12.04. 2006 р.)*

Коваль Г. П., Іванова Л. І., Суржук Т.Б.

К 56

Методика читання: Навчальний посібник. —
Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2008. — 280 с.

ISBN 978-966-408-388-8

Запропонований посібник — допоможе оволодіти технологією уроку читання, озброїти студентів його методичним багатством. Головні питання, що розглядаються, — ефективні способи керівництва навчально-виховним процесом на уроці читання (методи, прийоми, засоби та форми навчання) з урахуванням характеру навчального матеріалу та ступеня його засвоєння; організація аналітико-синтетичної діяльності; методика застосування проблемно-пізнавальних завдань; реалізація фактичних та потенційних можливостей кожного учня в класно-урочній системі навчання (впровадження індивідуального та диференційованого підходів); важливі методичні аспекти читацької підготовки молодших школярів у системі позакласного читання; літературна освіта, формування літературної компетенції молодших школярів; розвиток знань та творчих здібностей засобами гри.

Навчальний посібник рекомендовано Вченою радою Рівненського державного гуманітарного університету, протокол № 10 від 26.05 2006 р.

ББК 74.202.21я73

Охороняється законом про авторське право.

*Жодна частина цього видання не може бути використана чи відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

© Коваль Г.П., Іванова Л.І., Суржук Т.Б., 2008

© Навчальна книга — Богдан,
макет, художнє оформлення, 2008

ISBN 978-966-408-388-8

Вступ

Зміни громадсько-політичного устрою, економічного життя нашої держави, психології громадян потребують серйозної перебудови системи освіти. Стратегічні завдання освіти — відродити пріоритетний розвиток особистості на основі вивчення мови, літератури та інших гуманітарних і негуманітарних дисциплін, а також культури, традицій та звичаїв народу.

У ряду основних питань практичної роботи школи і оновлення змісту — пошук ефективних методів і засобів навчання, з'ясування основоположних принципів, методичних систем, методик викладання, підвищення дієвості навчання в цілому.

Навчальний предмет «Читання» — багатофункціональний. У процесі його вивчення здійснюється мовленнєвий, літературний, інтелектуальний розвиток школярів, виховується дитяча особистість. Під час читання формуються морально-етичні ідеали дитини, її ставлення до навколишньої дійсності, збагачуються почуття, розвивається творча уява, значною мірою задовольняються пізнавальні інтереси молодшого школяра. [1,42].

Читання — один з основних засобів **формування особистості**, тому так важливо сформувати в початкових класах технічну сторону читання, вміння працювати з науково-пізнавальним та художнім текстом, забезпечувати максимальний вплив тексту на зростаючу людину.

Пошук шляхів розв'язання означених завдань пов'язаний із дослідженням комплексу питань, серед яких чільне місце посідає **формування мовленнєвої компетенції учнів**. Вона охоплює систему мовленнєвих умінь (вести діалог; сприймати, відтворювати і створювати усні й писемні монологічні та діалогічні висловлювання різних видів, типів і жанрів), необхідних учням у різноманітних життєвих ситуаціях; виявляється у сформованості умінь користуватися усною й писемною літературною мовами, багатством її виражальних засобів залежно від мети і завдань висловлювання та громадського життя.

Значною мірою формування мовленнєвої компетенції відбувається на уроці читання. Читання — **один з головних компонентів формування мовленнєвої діяльності** школярів (слухання, мовлення, читання і письмо), що забезпечують розвиток комунікативних умінь і навичок. Мовленнєва діяльність не може бути повноцінною без оволодіння навичкою читання. Тому відправним пунктом в організації роботи на уроці читання є розвиток **техніки читання**. Це найважливіше з означених завдань. Чим швидше сформується повноцінна навичка читання, тим успішніше учні оволодіватимуть програмним матеріалом. Отже, **читання — важливий навчальний предмет** у початкових класах і одночасно — **засіб навчання**.

Призначення посібника — сприяти оволодінню технологією уроку читання, озброєнню майбутнього вчителя його методичним багатством. Головні питання, що розглядаються — **розвиток техніки читання; оволодіння текстотворенням**; ефективні способи керівництва навчально-виховним процесом (методи, прийоми, засоби та форми навчання) з урахуванням характеру навчального матеріалу та ступеня його засвоєння; організація аналітико-синтетичної діяльності; методика застосування проблемно-пізнавальних завдань; способи проведення індивідуально-диференційованого навчання; організація та проведення позакласного читання; шляхи здійснення літературної освіти; застосування літературної освіти в структурі уроку читання.

Студент має оволодіти методикою організації навчально-виховного процесу на уроці читання, способами застосування пошукових і репродуктивних методів, формами стимулювання активності; організацією словесної творчості; творенням мовленнєвих ситуацій та розвитком узагальнених умінь зв'язного мовлення, системою контролю знань, умінь і навичок.

РОЗДІЛ 1

Методика навчання читати молодших школярів. Організація мовленнєвої діяльності

§ 1. Завдання уроків читання. Програмні вимоги

Читання — важливий навчальний предмет і одночасно — засіб навчання. Чим скоріше сформується навичка читання, тим успішніше учні оволодіватимуть програмним матеріалом.

Читання — один із видів мовленнєвої діяльності (слухання, мовлення, читання і письмо), які забезпечують розвиток **комунікативних умінь та навичок**.

Завдання уроків читання [3]:

1. Пізнавальні: збагачення знань про природу, суспільне життя, трудову діяльність людей (забезпечуються навчальною інформацією з тексту).

2. Виховні:

— сприяти громадянському, етичному, моральному, естетичному, трудовому та фізичному вихованню молодших школярів;

— формувати національну самосвідомість учнів, їх духовність; викликати інтерес до традицій свого народу, його минулого, сьогодення та майбутнього;

— розвивати навички мовної етики.

3. Розвивальні:

— формувати мовленнєві вміння (читати і розмовляти відповідно до норм літературної мови);

— розвивати увагу, пам'ять, спостережливість; аналітико-синтетичні вміння порівнювати, узагальнювати, доводити, проводити аналогію, встановлювати причиново-наслідкові зв'язки; розвивати творчі здібності, самостійність та навички самоконтролю.

4. Навчальні (за розділами програми):

— **удосконалення техніки читання** (спосіб читання, правильність, темп, виразність), щоб забезпечити становлення відповідних **якостей** читання (свідомість, правильність, швидкість, виразність);

— **робота з текстом** (формування вмінь повноцінно сприймати художні й науково-пізнавальні тексти; виховання розвинутого читача, здатного розуміти дійові особи, їх поведінку, авторську думку, висловлювати оцінні судження про зміст та образні засоби твору; забезпечення ефективної роботи з текстом; розвиток в учнів інтересу до книжок, до самостійного читання, читання будь-якого тексту і вибору книжки);

— **розвиток зв'язного мовлення** (вміння будувати власні висловлювання, вести діалог, відповідати на запитання, ставити питання до прочитаного тексту та в процесі бесіди зв'язно розповідати про прочитане, почуте, побачене, обґрунтовувати думки).

Визначені завдання мають бути реалізовані в **змісті та структурі** уроку читання в комплексі. Крім того, успішність навчання молодших школярів значною мірою визначається рівнем оволодіння **загальнонавчальними вміннями та навичками** (опанування раціональними способами мислення та навчання, вміння розмірковувати та відтворювати навчальний матеріал, вміння слухати й спілкуватися, засвоєння способів перевірки та самоконтролю). Отже, вчитель має постійно дбати на уроці читання про їх розвиток.

Важливою проблемою уроку читання є визначення оптимальних шляхів реалізації поставленої мети у вивченні навчального матеріалу з врахуванням його змісту та можливостей.

Удосконалення **техніки читання** — першочергове завдання на уроках читання, бо вже на цьому етапі треба готувати учня до самостійної роботи з книгою, допомогти йому в пізнанні навколишнього. Саме тому тут важливі **вправи з техніки читання**, застосування індивідуально-диференційованих завдань, контроль за розвитком навички читання майже у кожного учня класу.

§ 2. Особливості проведення уроків читання. Організація первинного читання

1. Вирішальну роль у читанні відіграють зорові відчуття: оптичний образ слова викликає відповідну звукову реалізацію. На швидкість здійснення зв'язку **буква → звук** впливає перш за все **ступінь знайомства учнів з буквами** (1 клас, початок 2 класу). Зазначене впливає на розвиток техніки читання (спосіб читання, правильність, швидкість).

Упізнавання сигналів (написане чи надруковане слово) здійснюється на основі знайомства з **графічними образами** слів, що накопичуються в пам'яті учнів. Накопичення цих образів — важливе завдання уроків читання. Для вирішення означеного завдання вкрай необхідне **читання у великій кількості**. Отже, на кожному уроці учні мають неодноразово звертатись до тексту, перечитувати його, знаходити відповіді на поставлені запитання, виділяти структурні частини, елементи тексту для характеристики вчинків дійових осіб і зачитувати відповідні частини тексту.

Збільшенню практики читання сприяє цілеспрямоване **позакласне** читання. Тому треба ґрунтовно продумувати методику і зміст уроків позаклас-

ного читання, робити спеціальний добір текстів для окремих учнів чи групи, враховуючи їх мовленнєвий розвиток.

2. Процес читання нерідко утруднюється недостатнім розвитком **активного словника** учнів. Слухо-моторна реалізація сигналу (озвучення) затримується впізнаванням слова. Цей процес відбувається скоріше, якщо слово учень знає, вживав його. Отже, треба дбати про збагачення активного словника учнів (слів, які вони вживають у своєму мовленні).

Розширення й збагачення активного словника відбувається не тільки під час **говоріння**, але й під час **слухання** теж накопичуються мовленнєві зразки (словникові, вимовні, структурно-граматичні). Тому доцільно на кожному уроці проводити **слухання** — розповідь учителя, читання текстів, прослуховування грамзаписів; відповідно добирати матеріал для слухання залежно від словникового складу та змісту навчальної статті.

3. Важливо постійно проводити **словникову роботу** (працювати над значенням слів). Одним з її видів є «глумачне» читання (див. далі). Ознайомлення учнів із значенням слів важливе для розвитку навички **слововживання**: учень вживає слово в мовленні, якщо знає його значення.

4. Озвучення графічного зразка слова відбувається успішніше в процесі читання, якщо учні самостійно співвідносять те, що вони бачать, з тим, як воно має звучати [8, 114]. Тому **новий текст перший раз** має читати **сам учень**, так значно більше учнів охоплюється **індивідуальним читанням**. Практика навчання свідчить, що школярі, як правило, позбавлені такої можливості в **первинному читанні**. Вчитель перший раз читає текст сам, на це орієнтують і методичні посібники. Далі діти читають **за почутим**, відбувається підміна безпосереднього зорового сприймання учнем тексту слуховим, відпадає практика **впізнавання** слів. Це шкідливо впливає на розвиток техніки читання. Якщо перший раз текст читає учень, то значною мірою збільшується практика **впізнавання графічних сигналів**, розвивається **сміслова здогадка**. Отже, рекомендуємо наступну методику первинного читання:

— Читання тексту учнями класу **мовчки**, відповіді на запитання (1-2 — ставимо і записуємо на дошці до початку читання, щоб воно не було механічним; дітям важко тримати в пам'яті запитання).

— Читання тексту учнями класу разом **напівголоса** або **пошепки, хором** — у слабшому класі, відповіді на запитання (1-2 — ставимо і записуємо на дошці до початку читання, щоб воно не було механічним).

— Зразкове в орфоепічному і виразне читання тексту вчителем за опрацьованою партитурою — як підсумок всієї самостійної роботи учнів по «впізнаванню» нового тексту.

Означену методику первинного читання можна віднести тільки до **прозових творів**. **Віршовані тексти перший раз читає сам учитель**.

Застосовуючи описану методику первинного читання, вчитель може збільшити практику **індивідуального читання**, охопити читанням **увесь клас**, більше працювати з дітьми, в яких відстає техніка читання.

З метою контролю в первинному читанні вчитель може поєднувати **колективне читання з індивідуальним**: перериває «хор» і пропонує одному учневі продовжити читання.

Залежно від завдань первинне читання прозового тексту може сам вчитель виконати, якщо в тексті багато мовних труднощів, текст вимагає образного осмислення, дуже емоційний, коли в класі багато учнів відстає в правильності читання.

Якщо в класі багато учнів користується неправильними прийомами читання, то доцільно первинне читання починати з другого етапу (читання напівголоса), бо під час читання вголос скоріше утворюються зв'язки **буква-звук**.

Під час вивчення **великих за розміром прозових текстів** доцільно ділити їх на частини, завершені за змістом. Першу частину та найбільш важливі в тексті читає вчитель, решту частин перший раз читають учні у варіативному читанні — напівголоса, пошепки, хором, в особах і т.п. Після зачитування частини відбувається детальний аналіз кожної (як окремого тексту).

5. Для закріплення зорово-слухових зв'язків треба значною мірою практикувати читання **вголос (вголос і мовчки — види читання)**. Таке читання створює відповідне мовне середовище, сприяє розвитку навичок вимови. Читання вголос можна контролювати, ним можна забезпечувати одночасне навчання всього класу та окремих учнів. Його має бути багато на уроці. Однак не треба забувати і про читання **мовчки**.

6. У читанні **мовчки** виключається озвучування слів, що сприймаються зором. Учень робить менше пауз, більше охоплює знаків за одним рухом очей, тобто розширюється **«поле читання»**. Це прискорює читання і дає можливість вдумуватись у зміст.

Однак читання мовчки в молодших школярів розвивається повільно, тому практикувати цей вид читання у зв'язку з роботою над текстом важливо на кожному уроці (7-8 хвилин) з урахуванням вікових можливостей дітей. Цей вид читання використовується насамперед у первинному читанні, далі — для добування під час переказу з тексту інформації, добору заголовків, підготовки відповідей на запитання, опрацювання художніх засобів і т.п.

7. У практиці навчання відомі різні **форми читання**: індивідуальне, хорове (якщо треба підтягти темп), напівголоса, вибіркоче, партитурне, читання в особах, в парах, ланцюжкове та інші. Їх треба постійно практикувати на уроці читання поряд з **видами читання — вголос та мовчки**.

8. Збільшенню мовленнєвої практики сприяє значною мірою **аналіз фактичного змісту тексту**. При цьому збагачується словник дітей, за-

пам'ятовуються граматичні форми слів, що сприяє розвиткові смислової здогадки в процесі читання, умінь та навичок слововживання та текстотворення. Формулювання висловлювань під час роботи над текстом має бути в центрі уваги вчителя, як і розвиток техніки читання. Вирішенню цього завдання сприяють **смисловий** аналіз (відповіді на запитання за прочитаним), **композиційний** (визначення структури тексту), **лексико-стилістичний** (аналіз мовних засобів), **емоційно-образний** (збагачення та формування емоційного досвіду дитини).

Під час аналізу **фактичного** та образного змісту тексту застосовуємо ще й наступні прийоми:

- постановка запитань до тексту (під керівництвом вчителя і самостійно);
- складання плану та виділення структурних частин тексту (зачин, основна частина, кінець події);
- відповіді на запитання (за змістом тексту, його частин; визначення ідеї, дійових осіб);
- застосування видів та різних форм читання;
- словесне малювання (— Які картинки можна намалювати до тексту?) та графічне (з урахуванням деталей тексту);
- переказ прочитаного — репродуктивний (близький до тексту);
- вибірковий (з тексту в цілому);
- стислий (за планом та опорними словами);
- переказ з перебудуванням діалогів у розповідну форму (репліки об'єднуємо в складне речення);
- робота за малюнком (впізнавання та переказ епізодів, опис);
- робота з діафільмом (опис, розповідь окремих епізодів, співвіднесення з текстом);
- опрацювання логічної партитури виразного читання тексту (подаліше усвідомлення змісту тексту);
- інсценізація (екранізація) — створення сценарію, визначення кадрів для можливого фільму тощо.

Аналіз частин, якщо текст **великий** (попередньо ділимо його на частини), відбувається за наступною методикою:

- читання частини (застосовуємо варіативне читання під час прочитування наступної з них);
- відповіді на запитання;
- читання та з'ясування діалогів (якщо вони є);
- визначення дійових осіб;
- з'ясування головної думки та знаходження найважливіших слів, які розкривають ідею тексту;

- добір заголовків;
- застосування різних видів переказів;
- складання партитури для виразного читання тощо.

До аналізу частин тексту застосовуємо і ті прийоми роботи, які визначені для опрацювання тексту в цілому.

9. Однією з основних вимог до навички читання є **орфоепічна правильність**. Розвиткові таких умінь сприяє система спеціальних вправ, спрямованих на засвоєння вимови звуків та їх сполучень. Серед них і **«орфоепічне»** читання (вид спеціального навчального читання). Вчитель читає ще раз текст по реченнях (після первинного читання), зупиняється на тому з них, де є слово, вимова якого потребує опрацювання. Показує (пояснює) «секрети» його вимови, діти повторюють слово хором, потім індивідуально. Після опрацювання вимови слова (слів) читають напівголоса за вчителем все речення. І так опрацюють вимову всіх слів. Кількість їх визначає вчитель до початку читання. Це слова, важкі за вимовою, їх може бути 7-9 (записуємо заздалегідь на дошці, виділяємо «секрети» вимови). Вчитель може перечитувати не всі підряд речення з тексту, а тільки вибірково. У зв'язку з розвитком вимови особливої ваги набуває мовленнєва наочність (показ зразка вчителем, фонохрестоматія, радіо й телепередачі і т.п.).

10. Особливого значення треба надавати розвитку навичок **виразного читання**. Воно можливе тільки після аналізу фактичного змісту тексту. Організації зазначеної роботи сприяє опрацювання партитури (розбивки) для виразного читання в структурі уроку.

11. Формування навичок **зв'язного висловлювання (текстотворення)** — одне з головних завдань на уроках читання. Одиницями зв'язного мовлення є: 1) розгорнута усна відповідь учня на поставлене вчителем запитання; 2) усний переказ тексту (в різних формах), 3) усні твори в зв'язку з прочитаним текстом.

Підготовці означених умінь сприяє вправа на постановку запитань до тексту. Вміння ставити запитання — це свідчення того, що учень добре розуміє зміст прочитаного, що структура питання значною мірою усвідомлена ним, що закладені потенційні можливості відповіді.

12. Переказ — це ефективний засіб розвитку умінь висловлювати думки. Вчитель має пояснювати недоліки у вимові, у доборі слів, творенні форм, побудові речень. Основним недоліком переказу є бідність мовлення (невизначеність, схематичність). Усунення такого недоліку вчитель досягає змістовною роботою над мовними засобами, структурою речень до початку переказу.

13. Розвиткові умінь зв'язно висловлювати думки сприяє **творча робота на основі тексту**. Це може бути переказ із зміною особи (вимагає зміни

граматичних форм, структури речень); переказ тексту від однієї з дійових осіб. Проводяться перекази з різними доповненнями: про подальшу долю героїв, про подальший перебіг подій, про корисні справи на основі описаного в тексті. Особливо часто практикуються складання оповідання за аналогією; написання листів героям тексту, автору; створення анотацій, відзивів про текст.

У практиці проведення уроку читання широке застосування знаходить **ілюстрування в двох видах — словесне та графічне** (останнє — малювання на папері за змістом тексту).

Актуальними формами роботи на уроці читання є **драматизація, інсценізація**. Це глибоке, емоційне і логічне осмислення тексту. Зазначені форми роботи можливі лише тоді, коли текст неодноразово учні прочитали, усвідомили ідейний зміст, зроблена характеристика героїв, проаналізовані мовні засоби.

Зазначені види творчої роботи **на основі тексту** створюють умови для розвитку мовленнєвих умінь, бо пов'язані з текстотворенням. Ці види робіт використовують на останніх етапах роботи над текстом, бо вони вимагають застосування умінь вживати слова і будувати речення незалежно від тексту.

14. У процесі опрацювання тексту дотримуємось наступних етапів:

- підготовча робота до читання тексту;
- первинне читання;
- повторне читання тексту;
- аналіз фактичного і образного змісту;
- узагальнююча бесіда за текстом;
- виразне читання тексту;
- творча робота на основі тексту.

Однак слід пам'ятати, що уроки не можуть проводитись за єдиним трафаретом. В уроці не повинні повністю повторюватись всі структурні компоненти та етапи роботи над текстом. Головне, щоб урок був цілеспрямованим, таким, що відповідає основним дидактичним вимогам, віковим можливостям дітей, вимогам програми. Обов'язковими умовами уроку є **читання у великій кількості, ефективна робота учнів з текстом, розвиток навичок слововживання та текстотворення.**